

»Naar Skyggen er ligest ...«

Af Flemming Lundgreen-Nielsen

»Naar Skyggen er ligest, da hulke de Smaa, / Som stirre derpaa!« Disse verslinjer fra strofe 5 af digtet »De Levendes Land«, skrevet 1824, hører til de Grundtvig-ord, der hyppigt citeres – de forekommer også i *Grundtvig-Studier 2001*. At en skygge er en ufuldstændig afbildning af det egentlige eller af det, der i de normale fem sansers verden er håndgribeligt, er en almen iagttagelse, og den er udnyttet i billedsproget flere steder i Bibelen (fx Gal. 3,15, Kol. 2,17, Hebr. 8,5 og 10,1). Det er den betydning, Grundtvig-forskere normalt har tillagt de to vers, idet der dog er nævnt flere forskellige konkrete genstande eller emner, som skyggen er skygge af, altså »ligest med«. Grundtvig har allerede forberedt betydningen i strofe 3, hvor han lader det ureflekterede barn se en »Lignelse skiøn« af det forjættede evighedsland i morgenens spejklare strand.

Chr. Thodberg har i 1971, i 1983, to gange i 1984 og igen i 1989 lanceret et forslag til en helt anden forståelse.¹ Det går ud på, at »ligest« kan betyde »mest lodret« og i så fald skulle angive, at skygger ved middagstid, når solen står højest, er mindst eller endog helt mangler. Ved at se dette skulle »de Smaa«, der af Thodberg identificeres med »de fortabte«, komme til at hulke, fordi den menneskelige poesi, som »Skjalden« i strofe 5 kan digte, endog hvor den står allermest på højdepunktet, alligevel ikke skaber et billede af det guddommelige, »men når kun det menneskeligt fuldkomne og tilsyneladende guddommelige, det tilsyneladende egentlige, der ingen skygge kaster just i sin egenlighed. Men selv den poesi, der når de guddommelige højder, er kun et narrebillede, noget tomt, uigennemsigtigt og dødt« (Thodbergs formulering 1989). Dette billede fører derfor, mener Thodberg, ikke ud over sig selv – det gør derimod det bibelske billedsprog, som dominerer de følgende strofer 7-13 af »De Levendes Land«.

Hvad det sidste angår, kan næppe nogen erklære sig for uenig. Men forslaget om læsningen af »ligest« kan forekomme kunstigt, lidt for-tænkt. »Forsigtigt«, men alligevel, om ikke halsbrækkende, så halsforvridende, skrev Thodberg i 1971: »Ligesom solen stående i zenith udelukker enhver skygge – når skyggen er ligest, mest lodret – således afsløres kunstværket som en skygge, som ingenting, når den sande virkelighed, forgængeligheden anes. Da hulke de små, som stirre på det, der ikke har bestandighed.« Der er rent sprogligt det problematiske ved

forslaget, at man hverken på Grundtvigs tid eller i dag på dansk vil beskrive en minimal skygge som lodret, endsige lodrette. Skygger ligger, hviler, falder (ned eller hen), kastes (ned eller hen), forlænges eller forkortes. Den fine danske naturlyriker Ludvig Holstein skriver således: »Alt saa stille, stille -- / Alle Vinde lagt sig. / Lange Slange-skygger / over Diget strakt sig«. ² Skygger forestilles sjældent oprejst, lodret. Det er enten lyskildens stråler, der falder *lodret* ned på en mere eller mindre vandret flade, eller også er der tale om stråler, der frembringer *lodrette skygger* på en væg eller et stykke klæde og altså befinder sig i nogenlunde samme vandrette niveau som den genstand, de afbilder. Den sidste mulighed skal udelukkes, fordi det just er den »gængse« tolkning, Thodbergs forslag sigter til at erstatte. Til denne snørklede sprogbrug kommer en ditto logik, for så vidt et *Lucus a non lucendo*: de små hulker, fordi der ved solens stilling om middagen *ingen skygge* er at se, hvad der minder dem om, at kunstværket *er en skygge*, nemlig et *ingenting*.

Lad os se nærmere på de to linjer og indledende fastslå, at det bevarede manuskript til digtet ikke er til nogen hjælp. ³ Thodbergs inspiration til nytolkningen af »ligest« er Grundtvigs prædiken til aften-sang skærtorsdag (27. marts) 1823. Sammenhængen er, at Grundtvig med et omstændeligt retorisk spørgsmål afviser en skærpelse af den verdslige øvrigheds befaling om regelmæssig og hyppig, fx mindst årlig, brug af nadverens sakramente for døbte kristne. Begrundelsen er, at denne »Skygge [...] af Sacramenternes almindelige Brug« nok »ved strængere Opsyn« kunne blive »mere fuldstændig«, men at Grundtvig i denne sag aldeles ikke kan gå ind for tvang og nødning, fordi kun »Lyst og indvortes Trang« bør drive »alle sande Christne« til nadverbordet. *Skygge* er her anvendt mere overført end konkret – om en halvtom skik, som måske kan og skal genopfyldes med indhold. Grundtvig klargør i det videre forskellen mellem »Naade-Tegn« (fx omskærelse og nydelse af påskelam i Det Gamle Testamente) og »Naade-Midler« (sakramenterne) og fremhæver, at tegnene er forbilleder for dåb og nadver, men at sakramenterne ved »Jesu Almagts-Ord« har en virkning og kraft, nådetegnene i sig selv savner; sakramenterne har nemlig »de usynlige aandelige Ting i Følge med sig, som de ere forordnede til øiensynlig at betegne«, de er, »formedelst Ordet, virkelige Baand, som knytte os til Gud og Frelseren i Aand og Sandhed«. Længere fremme i prædiken understreger Grundtvig Jesu personlige forhold til nådetegnene: han havde efter apostlen Paulus' ord selv underkastet sig *omskærelsen*

(Rom. 15[,8]) og indstiftede nadveren under sit jordiske livs sidste påskemåltid (1. Kor. 5[,7]). Grundtvig tilføjer et ræsonnement med sine egne ord over, hvad der skete ved denne lejlighed: »Skyggerne forsvandt i Legemet, men hvad de havde dunkelt betegnet, det aabenbares klarlig i Aand og Sandhed, det udgik i Ordet med giennemsigtige Billeder til Frelserens Menighed«. Yderligere en personlig betragtning kommer til i marginen: »Naar Solen staaer lodret over Legemet, har det ingen Skygge«⁴. Ordet »lige(ste)« forekommer ikke i sætningerne eller i prædikenen overhovedet, derimod bruges ordet »Lighed« to gange (om jødiske hellige skikke sammenholdt med kristne sakramenter). Randbemærkningen kan være indgået i den holdte prædiken; den kan også være Grundtvigs påmindelse til sig selv om, at de sindbilledlige skygger, som forsvinder ved og for Jesu indstiftelsesord, opfører sig ganske som skygger i en naturvidenskabeligt iagttaget verden. Ni år senere, i »Indledning« til *Haandbog i Verdens-Historien*, I, 1833, hvor Grundtvig er overraskende godt orienteret i geografisk fagsprog, bemærker han om solens virkning på Jorden, at der syd og nord for Ækvator er »en Strækning paa 350 Mile, hvor Man een Gang om Aaret har Solen lige over Hovedet«⁵. Her omtaler han til gengæld hverken skyggen eller dens størrelse og form.

De »glimrende Skygger«, der i strofe 5 af »De Levendes Land« bestemmes som det stof, hvori skjalden (dog forgæves) mundtligt og skriftligt vil fastholde sin »Drøm« om evigheden, har imidlertid efter Grundtvigs beskrivelse nogle tvivlsomme egenskaber. Skyggerne er ikke blot alt for tilstedeværende, bedragerisk falske at opleve (»skuffende«), men også bedragerisk lysende at skue (»skinnende« og »glimrende« betyder begge »udstrålende lys«), skønt det ret beset er løjerligt at tillægge netop en *skygge* udstråling – det er billedsprog avlet på billedsprog. Men den farlige tilsyneladende realitet i disse æstetiske skygger bliver det modsatte af de dunkle og uklare skygger, der blev udsløttet under skærstorsdagsmåltidet. Grundtvig har i prædikenen og digtet fat i to forskellige betydninger af ordet »Skygge«, som nærmest dementerer hinanden og derfor ikke kan bevise eller sandsynliggøre Thodbergs udlægning.

Så kommer vi til »ligeste«. Sprogligt kan ordet være superlativ af to adjektiver, »lige« (modsat »skæv, buget, krummet«) og »lig« (»identisk med; som ligner«).

Thodbergs forsøgsvisе omtolkning fører tilbage til et »lige«, der leksikalsk er blevet defineret »som udtr. for, at noget ikke afviger fra den

lodrette ell. vandrette linie» og kan eksemplificeres i udtryk som henholdsvis at være lige af vækst, gå lige på benene, og at hænge et billede lige, lægge et skib lige ved at laste det omhyggeligt.⁶ Grundtvig har faktisk set superlativen af ordet i tilnærmelsesvis denne betydning hos en af sin tidligste ungdoms yndlingsforfattere, Jens Baggesen, hvor denne i rejseskildringen *Labyrinten* beskriver sit mareridtsagtige indtryk af Mannheim, »Staden paa Vers«. Denne tyske by er anlagt med gader i snorlige linjer og rette vinkler og huse i ubrudte geledder, hvad der giver Baggesen en isnende fornemmelse af død; han konstaterer, at »Al Varme, al Bevægelse, al Kjærlighed er rund, eller i det mindste oval, spiral, eller paa een og anden Maade bugtende«, og selv om det »ligeste paa Mennesket er de kolde, ubevægelige, bidende Tænder«, har den skønne natur dog arrangeret dem »i en Halvcirkel«. ⁷ Her angiver »ligeste« ikke det »lodretteste«, men snarere det »mest retvinklede, mest kantede, mest stive«.

Oehlsenschläger byder på en superlativ af ordet »lig« i sin omfangsrige roman *Øen i Sydhavet*, 1824, netop udgivet i samme år, som Grundtvig skriver *De Levendes Land*. Her kaldes søvnen (i et indlagt digt) »det ligeste Billed paa Døden«. ⁸ Det svarer til den traditionelle forståelse af ordet i Grundtvigs verslinje.

I 1971 gjorde litteraturteoretikeren Peter Brask opmærksom på, at Grundtvigs formulering mindede om et ordsprog hos Peder Syv: »Drømme ere skyggen ligeste.« ⁹ Her kan superlativen ikke betyde »lodretteste«, og de gammeldags flertalsendelser på verbum og prædikat garanterer, at sætningens subjekt er »Drømme«. Grundtvig har fra og med maj-juni 1816 gennem en omfattende nedskrivning af mundtlige ordsprog og et grundigt studium af trykte erhvervet ekspertise på feltet, hvad allerede en afhandling i bind III af hans tidsskrift *Danne-Virke* i heftet fra 12. juli 1817 vidner om. Men netop dette ordsprog findes desværre ingen steder i Grundtvigs indsamlede materiale, ligesom det heller ikke er med i hans trykte antologi fra 1845. ¹⁰ Hvis man imidlertid blader videre i Syv, læses der to sider derefter under stikordet »Drik. Drukkenskab« et andet, men parallelt opbygget ordsprog: »Drukken mands oord ere drømme ligeste«. Det har Grundtvig til gengæld skrevet af hele 6 gange gennem årene fra 1816 og videre frem og også medtaget i sin trykte udgave, så man må tro, at dets formel har indpræget sig i hans begede hjerne. ¹¹ Hvis man tager udgangspunkt i periodens og Grundtvigs sproglige horisonter, er det sandsynligst, at »ligeste« i »De Levendes Land« betyder »mest lignende«.

Det konkrete billede bag verslinjerne er blevet afledt af en yndet selskabsleg omkring 1800, der enten gik ud at opføre skyggespil mellem et ophængt lagen og et brændende lys, de såkaldte *ombres chinoises*, eller på *silhouettering*. Denne tolkning er i hvert fald i 1949 fremsat af H.G. Olrik, men behandles med skepsis af Brask.¹² Sådanne skyggespil synes Grundtvig aldrig at have nævnt – derimod forekommer den beslægtede *laterna magica* (lysbilledprojektor) som en blændværksmaskine et enkelt sted hos ham i en sammenligning.¹³

Mere oplagt er Grundtvigs to linjer dog en hentydning til den berømte erkendelsesteoretiske hulelignelse i femte bog af Platons *Staten (Politeia)*, hvorefter mennesker som fanger i en hule lænket med ryggen til indgangen fejlagtigt opfatter skyggerne, der udefra kastes på hulens bagvæg, som virkeligheden. Grundtvig har før 1824 beskæftiget sig med Platon – naturligvis. I *Verdenskrøniken 1812* får Platon sammen med Sokrates 14 linjer, hvor Grundtvig er sympatisk stemt over begges forkyndelse af, at sjælen skal agtes mere end legemet, men ellers finder dem hjælpeløse i deres erkendelse af, »hvad de oprigtig bekendte: at de Intet vidste om det Usynlige, og at Ingen uden en Gud kunde adspredde det Mørke, som paa Tidens og Jordlivets Grændser standsede hvert dødeligt Øie.«¹⁴ I *Haandbog i Verdens-Historien*, I, 1833, er en vis sympati stadig bevaret: «[...] Athenens mageløse Grubler, *Plato*, skrev sin '*Republik*' eller '*Stats-Konst*'; thi da *Græker-Aanden*, der i ham, saa at sige, bød Verden Farvel, mistvivlede om at holde *Liv* i de virkelige Stater, den for dum skabde, trøstede den sig med en Skygge-Tegning af sit Ideal, og med den søde Drøm, at det dog maaskee engang kunde træde i Kraft og give rigelig Erstatning for det ikke nær saa Fuldkomne, som Aarene havde forældet og Skæbnen forstyrret.»¹⁵

Grundtvigs karakteristikker af Platon kan igen bringe ordet og begrebet *skygge* ind i vort blikfelt. I Grundtvigs strofe 5 af »De Levendes Land« opfattes ordet normalt sammen med »skinnende Boble« som et ekko af »Skygger og skinnende Glar« og »Bobler« i Thomas Kingos åndelige sang »Keed aff Verden, og kier ad Himmelen« fra 1681. Således også hos Thodberg. *Skygge* er imidlertid fra og med 1817 et hyppigere og hyppigere billede hos Grundtvig, især brugt bredt i den helt nyskrevne afsluttende del af *Verdenskrøniken 1817* i betydningen »et livløst Begreb [...] kun med Skin af Kraft«.¹⁶ Om schweizeren Johannes von Müllers fornyende syn på middelalderens historie siger Grundtvig: »At trylle Middel-Alderen tilbage, det er den høieste Konst hvorpaa man pønser, og Glimt af dens Tryllierier det Herligste vi see,

men Sandhed siger, og Historien stadfæster: alt *Tryllerie er Drømme-aandens Værk*, og i sig selv er Drømmen Intet, hvormeget den saa end kan have *at betyde*, og at kalde den tilbage, er Greb efter Skygger.«¹⁷

Thodberg vurderer i 1989, at »Mens Grundtvig endnu i 1807 mente, at kunsten, især poesien, kunne vise vejen til Gud og evigheden, gør han nu [*i »De Levendes Land«*] op med sin egen romantiske fortid.« Alle-rede i sin dagbogsafhandling om poesiens væsen fra september 1805 havde Grundtvig dog under sin overgang fra det 18. århundredes æstetik til den nyere (dvs. hvad senere kaldes: romantiske) skoles klart indset, at en total assimilation mellem digterens indre syner og sprogets ydre udtryk principielt var umulig.¹⁸ Den »ligeste« skygge står da ikke nødvendigvis specielt for romantikken, men for digtning – og i strofe 6 også bildende kunst – i det hele taget. I sin behjertede tilslutning til Thodbergs forsigtige forsøg anbringer Peter Thyssen på Grundtvigs vegne digtekunst i strofe 5 under kategorien *l'art pour l'art* – med en misvisende og anakronistisk terminologi – og synes endog, at de »Smaa« i den traditionelle tolkning af linjerne skulle reagere med glædesudbrud over at være kommet tæt på sagen selv i stedet for at hulke.¹⁹

Romantik – hvis der er tale om det – er imidlertid et både vidt og vagt begreb. Det kan betegne resultatet af den geni- og originalitets-æstetik – digteren som en skaber – der afvises af Grundtvig som hovmod og uvidenhed, navnlig når han støder på den hos andenrangs efterlignere og folk, der som Oehlenschläger er faldet ned fra en oprindelig højde til kun at være »mesterlig Kjød-Billedhugger; den hele kjødelige Ungdoms forgudede Konstner: Afgudsbilled-Mager«.²⁰ Oehlenschlägers beundrende publikum, fx i 1818 tylvten inde på Regensen, reagerede præcist, som Thyssen forestiller sig, de »Smaa« skulle have gjort: med ukritiske glædesudbrud over at kunne genkende kød af deres af eget kød – og ånd derefter.²¹ Der eksisterer imidlertid også en ægttere og ydmygere romantik, båret af en intens følelse af menneskets utilstrækkelighed og en deraf følgende brændende længsel efter det evige. Den er ikke totalt uforenelig med en kristelig anskuelse af kunst. Den ses, skønt kun i et par glimt, hos den unge Oehlenschläger, nemlig dér hvor hans Aladdin lader lampens ånd bygge et uovertruffent palads på én nat, men med et enkelt ufærdigt vindue, som sultanens håndværkere forgæves søger at fuldføre på fjorten dage, og dér hvor Aladdin som sultan i skuespillets sluttale erkender, at menneskelivet er »Et ringe Spil i Evighedens Haand«. Ellers er holdningen først og fremmest re-

præsenteret i ærkeromantikeren Schack Staffeldt, hvis *Digte*, 1804, var en af de få moderne danske bøger i Grundtvigs beskedne bogsamling på Egeløkke. Staffeldt var tidens stærkeste platoniker og nyplatoniker i Danmark, og hans ikke talrige, men udsøgte læsere måtte nok, med lyrikeren selv, gang på gang hulke ved at se de ligeste skygger af de usynlige urbilleder.²² De »Smaa«, der hulker i Grundtvigs strofe 5, kunne være modelleret efter Staffeldts idealistiske publikum, men skal selvsagt være kristne, der ærligt stræber, men endnu ikke har fundet – med til gruppen hører også i strofe 6 »de Arme, der søge omsonst, / Hvad Hjertet begjærer, i Billed og Konst«. Man tør sammenligne dem med de »arme smaa« med retning mod krybben i Betlehem, som Brorson sang om i en julesalme.

Summa summarum: trods Chr. Thodbergs femdobbelte forsøg på at indføre en omtolkning er der sprogligt og ånds- og litteraturhistorisk flere træk, der taler *for* end *imod* den hidtidige opfattelse af »ligeste« som »mest lignende« og af »Skyggen« som et billede hentet fra Platons filosofi.²³

Efterskrift: Læsning af Peder Syvs ordsprog i anledning af studier i den danske folkeviseoverlevering 1550-1700 har i bind II fra 1688 givet to små frugter, som afsluttende kan nævnes her:

I Grundtvigs storladne mindediget over Bertel Thorvaldsen (skrevet 1844, først trykt 1848) begynder strofe 16 med det lidt besynderlige verspar: »Jeg korsor mig for lede 'Satan' kun, / Og ei for Mennesker, som mine Lige«. Vendingen er et ordsprog fra Syv, der er placeret under opslagsordene »Djvel, Trold, Troldom« og lyder: »Kors dig for Fanden og ej for et Christe Menniske.« Grundtvigs trykte ordsprogssamling fra 1845 har en lidt begribeligere version: »Kors dig for Fanden, ei for Folk! S.«²⁴

Til Grundtvigs brug af det flertydige ord »Dragedukke« kan oplyses, at Syv under stikordene »Rigdom. Gods. Formue. Rigdom ilde adspurd.« bringer en ordsproglig forklaring: »Hand har en drage-dukke, lokke-due«, hvilket sidste begreb igen forklares under stikordene »Svig. Bedrageri. Falskhed.« som: »En lokkefugl. (Hvorned mand bedrager og forfører andre.)«; i Grundtvigs trykte ordsprogssamling fra 1845 gives en langt vagere forklaring: »*Drage-Dukkerne* (faaer Skyld for saa meget).«²⁵

Noter

1. Chr. Thodberg: *Prædiken og salme hos Grundtvig*, i: Chr. Thodberg og Erik Dal (red.): *Dansk Kirkesangs Årsskrift 1971-72*, København 1972, s. 148, Christian Thodberg: *Syn og sang. Poesi og teologi hos Grundtvig, afhandlinger*, København 1989, s. 189-190 (tre mellemstadier, som ikke inddrages her, udgøres af et foredrag holdt ved Grundtvig-jubilæet 1983 og trykte gennemgange af digtet i Flemming Ettrup og Johs.H. Christensen (red.): *De Levendes Land. Grundtvig 1984*, København 1984, og *Dansk Kirkesangs Årsskrift 1983-84*, København 1984).
2. Ludvig Holsteins digt »Aften« i *Digte*, København 1895, s. 33.
3. Manuskriptet i Fasc. 388 er affotograferet og gengivet komplet i: *Nik.Fred.Sev. Grundtvigs Sang-Værk. Salmer og kristelige Digte 1809-1843*, III, København 1948, efter side 541, samt i *Grundtvig-Studier 1953* mellem side 56 og 57; eneste rettelse i strofen er i linje 1: »O skuffende« > »Fortryllende« > »O, skuffende«, alt foran »Drøm« (jf. Uffe Hansen m.fl. (red.): *Nik.Fred.Sev. Grundtvigs Sang-Værk. Varianter, noter og registre*, VI, København 1956-64, s. 202 [dvs. 1961]) – stedet kan stamme fra profeten Zakarias (10,2, om hedenske spådomme), hvor den danske *Bibel* (13. oplag af Chr.VII's Bibel, 1787), Grundtvig oftest benyttede, har adjektivet oversat som »forfængelige«, den danske oversættelse af 1992 skriver »falske«; en dansk oversættelse af Bibelens kanoniske bøger, trykt i København 1891 »Paa det Britiske og Udenlandsk Bibelselskabs Bekostning«, har netop »skuffende Drømme«. Manuskriptet til »De Levendes Land« trykkes i øvrigt først af Svend Grundtvig (uden registrering af rettelser) i *N.F.S. Grundtvigs Poetiske Skrifter*, V, København 1883, s. 283-286.
4. Christian Thodberg (udg.): *N.F.S. Grundtvigs prædikener 1822-26 og 1832-39*, I: 1822-23, København 1983, s. 186-195, citaterne her er fra s. 187 og 190-194.
5. Holger Begtrup (udg.): *Nik.Fred.Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter* (herefter: US), VI, København 1907, s. 31 (to gange).
6. *Ordbog over det danske Sprog* (herefter: ODS), 12, København 1931, sp. 825-826.
7. Jens Baggesen: *Labyrinten*, I-II, København 1792-1793, citeret fra: August Baggesen (udg.): *Jens Baggesens Danske Værker*, Anden Udgave, X, København 1847, s. 77-90; Grundtvig læste Baggesens skildring af Mannheim om aftenen den 20. august 1804 (Gustav Albeck (udg.): *N.F.S. Grundtvig Dag- og Udtogsbøger*, I. *Tekster (nr. 1-25)*, København 1979, s. 162).
8. Adam Oehlenschläger: *Øen i Sydhavet*, II, København [december] 1824, s. 386, citeret efter ODS, 12, København 1931, sp. 796 (stedet mangler i de senere og forkortede optryk af romanen).
9. Peter Brask: *Tekst og tolkning. Bidrag til den litterære semantik, Første del. Tekstbeskrivelsens teori og metode*, 1, Roskilde 1974, s. 393-394; ordsproget ses i Peder Syv: *Aldmindelige Danske Ordsproge*, I, København 1682, s. 70 under opslagsordet »Drøm«, jf. faksimile-optryk i: Iver Kjær og John Kousgård Sørensen (udg.): *Danmarks gamle Ordsprog*, VII:1, København 1983.
10. De relevante håndskrifter i Det Kongelige Biblioteks Grundtvig-arkiv er: »Peder Laales Ordsprog udskrevne af den kiøbenhavnske Udgave fra 1506 sammenholdt med Pariser-Udgaven fra 1515« (Fasc. 291, autodateret »Slutningen af Mai og

- Begyndelsen af Juni 1816«), »Register over mærkelige Ordsprog af Laale og Andre som jeg ei mindes at have hørt« og »Danske Ordsprog (som jeg ikke mindes at have hørt) af Laales« (Fasc. 292, december 1816 ind i 1817), »Danske Ordsprog som jeg selv har hørt« (Fasc. 295, dels 1816, dels 1821), »Danske Ord-Sprog (levende og døde)« (Fasc. 303, ca. 1822-25), »Fyndige Danske Ordsprog« (Fasc. 296.4, 296.8, 296.9, 296.11, som er materiale til 1845-trykket samlet fra og med begyndelsen af 1830'erne), alle behandlet (og dateret) i Helge Toldberg: *Grundtvig som filolog*, København 1946, s. 77-90. Ordsproget figurerer hverken i Grundtvigs *Danske Ordsprog og Mundheld*, København 1845, eller i den posthume 2. udgave fra 1875, som Svend Grundtvig udsendte med ændringer og udvidelser hentet fra sin faders også i dag bevarede håndeksemplar af 1845-trykket (NkS 220 b, 8°), der er indbundet med indskudte blanke sider til supplerende notater.
11. Stederne er Fasc. 292, nr. 721, fasc. 296.4, nr. 339, fasc. 296.8, nr. 365, fasc. 296.9, nr. 395 (mærket »Ll« for Laale, hvori det dog ikke findes), fasc. 296.11, nr. 385 (overstreget og fejlagtigt mærket »Ll« for Laale), fasc. 303, nr. 728, og Grundtvig: *Danske Ordsprog og Mundheld*, København 1845, s. 15, nr. 392 (mærket »S.« for Syv).
 12. H.G. Olrik: *Silhuetten*, i: L.E. Grandjean og Albert Fabritius (red.): *Den lille Portrætkunst i Danmark efter 1750*, København 1949, s. 112-113, henvisning efter Brask på ovennævnte sted; jf. også Olive Cook: *Movement in Two Dimensions. A study of the animated and projected pictures which preceded the invention of cinematography*, London 1963.
 13. *Verdenskrøniken 1817*, s. 618 (ikke medtaget i det kun delvise optryk i US III, København 1905, jf. s. 706, note 1), jf. N.A. Abildgaards og J.F. Clemens' og andre (anonyme) kunstneres samfundssatiriske Laterna Magica-kobberstik fra ca. 1787 (Bent Blüdnikow: *Sladder og satire. Københavnerliv i 1780'erne*, København 1988, s. 42, 50-55, 65, 104-107, 113, 117), samt P.A. Heibergs populære politiske vise »Laterna Magica«, 1794 (Otto Borchsenius og Fr. Winkel Horn (udg.): *Peter Andreas Heibergs Udvalgte Skrifter*, København 1884, s. 610-614). Grundtvig bearbejder i *Sang-Værk*, I, 1837, Kingos salme »Ah! lader Eder minde« (fra *Vinter-Parten*, 1689) således, at mens Kingo opfordrer præsterne til ikke at frygte den onde verdens rygte mere »end Skyer udi Vand« (if. ODS 19, København 1940, sp. 1221, en grumset masse i en ellers klar væske), bliver andet sammenligningsled hos Grundtvig til »End Skygge-Spil i Vand!«, hvad der imidlertid ikke betyder teaterforestillinger med skygger, men vekslende skygger over en urolig vandflade (ODS sammesteds, sp. 1296; Hans Brix, Paul Diderichsen, F.J. Billeskov Jansen (udg.): *Thomas Kingo: Samlede Skrifter*, IV, København 1941, s. 306, og Th. Balslev m.fl. (udg.): *Nik.Fred.Sev. Grundtvigs Sang-Værk til den Danske Kirke*, I, København 1944, nr. 143, s. 323).
 14. US II, København 1905, s. 201, ligegyldende i optrykket i *Verdenskrøniken 1817*, s. 28, dog med tilføjelsen, at »mellem mange Vildblus skimter man hos Plato enkelte Glimt af en dyb aandelig Erkjendelse, som endnu spørge om deres Hjem, men ere i al Fald vist *Frugten* af hans ægyptiske Reise.«

15. US VI, København 1907, s. 298. – Platons skygge-metafor er siden renæssancen og bogtrykkets indførelse velkendt i alskens litteratur; et tilfældigt eksempel kan være den tyske læge Johann Weiers *De Praestigiis Dæmonum* (Om dæmoners blændværk), 1563, på tysk i 1586, hvor forfatteren i et afsnit om kliniske melankolikere betegner deres hallucinationer »wie ein Traum im schlaff, oder schatten an der Wandt« (s. 161, sp. a).
16. Hovedparten af inventaret i *Verdenskrøniken 1817* er opregnet i Flemming Lundgreen-Nielsen: *Det handlende ord*, København 1980, s. 753; citatet, som skal karakterisere J.G. Fichte, stammer fra et forarbejde til den stærkt forøgede del om ny tysk litteratur (Fasc. 210.14 læg 130 1v). Senere, på de første sider af »Indledning« til Grundtvigs *Nordens Mythologi*, 1832, identificeres »Skygger« med bedragende skin, den italienske videnskabelighed fra og med Dante er et »Skin-Begreb« og fremkaldte et »Skygge-Værk«, døde i det 18. århundrede, men tilstræber forgæves »som sin egen Skygge, at reise sig igien i det Nærværende« (US V, København 1907, s. 395). Grundtvig anvender her på en enkelt side ordet i flere betydninger.
17. *Verdenskrøniken 1817*, s. 620 (heller ikke medtaget i US III, jf. her note 13), jf. *Verdenskrøniken 1812*, US II, København 1905, s. 349-350. »Sandhed«, dvs. Guds eller Herrens, udsagn imod trolddom kan måske hentyde til Jeremias 14,14, 23,32 og 27,9-10, Ezekiel 13,6-9, Zakarias 10,2, samt Jesu Sirak 34,2, jf. Jesu advarslar mod falske profeter i Matthæus 7,15-23. – En anden sproglig mulighed kunne for øvrigt være at tolke *skygge* som *genganger*, en betydning, ordet hyppigt har på dansk i det sene 18. århundrede. I digtet »Gunderslev Skov« fra 1808 aner Grundtvig spor af en genganger: »Her en gammel Kæmpeskygge / Vist i Natten skrider hen« (F.J. Billeskov Jansen (udg.): *Den danske Lyrik 1800-1870*, Første Halvbind, København 1961, s. 81), og tilsvarende iagttagelse gøres i *Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord*, 1809, hvor Palnatoke om natten i det førhen hedenske Lejres forladte kongsgård »tyktes kun at se en vældig Skygge, / Som om det kunde været Gorm, / Henskride sorgfuld over Vangen, / Og stirre hen paa Odins Lund« (US I, København 1904, s. 440). I »Fortale« til *Verdenskrøniken 1812* karakteriserer Grundtvig selve historiens helligdom som velordnet og gennemskuelig, men: »I dens Forgaard vrimle Skyggerne af de henfarne Slægter i unævneligt Tal« og i et tilfældigt kaos (US II, København 1905, s. 189-190). Ossian-digtene 1760-1765 er også fyldt med den slags skygger, som de afmægtige mennesker i eftertid og nutid nok må hulke ved at se ufuldstændigt materialiseret. Rent litterært kunne man desuden tænke på Shakespeares Hamlet, Horatio og vagterne på Helsingørs bastioner, der gribes dybt af at se Hamlets afdøde faders ånd, hvis realitet de på én gang antager og betvivler.
18. Jf. US I, København 1904, s. 180.
19. Peter Thyssen: *Grundtvig, Laub og kirkesangen*, i: *Grundtvig-Studier 1994*, s. 232; formelen *l'art pour l'art* er dannet af den franske filosof Victor Cousin i 1836 om kunst, som udelukkende er skøn i sig selv og ikke sigter til andet end sig selv – men en sådan kunst vil tit trodsigt fremhæve sin eksistensberettigelse, så den er ret let at få øje på og dermed at undgå. Grundtvigs og de hulkende smås udgangspunkt i str. 5 er tværtimod, at »Skjalden« i sin digtning søger at rekonstruere (»skabe igien«) den tabte guldalder og dens ynder, altså en meningsfuld verden

- med værdier, der peger ud over teksten selv og dens poetiske billeder, in casu på paradis-egenskaber som ophævelse af tid, af naturonder, af sorg og savn (str. 1-2). Det farlige ved lødig, men blot menneskelig skjaldekunst er netop, at den på en forførende måde er »ligest« det egentlige.
20. »Om Digterne Baggesen og Oehlenschläger. (Med særdeles Hensyn paa deres offentlige Mellemværende)«, i: *Danne-Virke*, IV, 1818, jf. US III, København 1905, s. 618-619; det citerede er Grundtvigs dom over Oehlenschlägers nedgang efter 1807, uden hensyntagen til hans kunstneriske come-back med *Helge*, 1814 (hvortil senere kom – delvis i hvert fald – *Nordens Guder*, 1819).
 21. Grundtvigs hånende udtryk i 1824 om *Helge* i hans versificerede »Trøstebrev i Sorgen over Kong Valdemar og hans Mænd« til forsvar for B.S. Ingemanns versepos *Waldemar den Store og hans Mænd* fra samme år, jf. US IV, København 1906, s. 353-354. For resten bruger såvel Henrich Steffens som Grundtvig i deres ungdom mest ordet »romantisk« om middelalderens kristelige åndsliv og kunst modsat antikkens hedenske, så anvendelsen af »romantisk« i betydning af den nu eksisterende fagterm er først udviklet senere i det 19. århundrede, jf. P.M. Mitchell: *Scandinavia / Romantisk – Romantik – Romantiker*, i: Hans Eichner (red.): *'Romantic' and Its Cognates / The European History of a Word*, Toronto and Buffalo 1972, s. 372-417.
 22. Henrik Blicher (udg.): *Schack Staffeldt: Samlede digte*, 1-3, København 2001, se bl.a. digtene »Indvielsen«, »Kunstnerlængsel«, »Ved en døende Sommerfugl«, »Aftenhøitid«, »Ved Søen«; til Staffeldts beundrere hørte B.S. Ingemann, der jo fra og med sommeren 1814 var Grundtvigs næreste ven og digterkollega.
 23. I den store tyske Grundtvig-oversættelse er oversættere (in casu det sydslesvigske *Grundtvig-Werkstatt*) og redaktion jo tvunget til at vælge rent sprogligt, og efter moden overvejelse er formen blevet: »wenn's Abbild recht ähnelnt, der Arme schluchzt laut, / der starr darauf schaut!«, jf. Theodor Jørgensen: *Das Land der Lebenden. N.F.S. Grundtvigs Gedicht aus dem Jahre 1824*, i: *Kirche in der Schule Luthers, Festschrift für D. Joachim Heubach*, Erlangen 1995, s. 379.
 24. Peder Syv: *Aldmindelige Danske Ord-Sproge*, II, København 1688, s. 39, jf. John Kousgård Sørensen (udg.): *Danmarks gamle Ordsprog*, VII:2, København 1988; ordsproget savnes i Grundtvigs manuskriptmateriale (jf. her note 9), men trykkes som nævnt i hans *Danske Ordsprog og Mundheld*, København 1845, s. 58, nr. 1509 (hvor »S.« betyder Syv, og det andet »for« temmelig vildledende er fejltrykt som »før«). Iagttagelsen af ordsproget kunne høre hjemme i min gennemgang af digtet i *Grundtvig-Studier 1981*, s. 63.
 25. Peder Syv: *Aldmindelige Danske Ord-Sproge*, II, København 1688, s. 216 og 256, jf. min (fiktive) ordbogsartikel »Dragedukke, subst.« i Inger Ejskjær m.fl. (red.): *80 ord til Christian Lisse*, København 1992, s. 32-33; Grundtvig: *Danske Ordsprog og Mundheld*, København 1845, s. 15, nr. 374; Inga Meincke har nyligt drøftet betydningen af »Drage-Dukke« hos Grundtvig, efter mit skøn dog forfejlet, dér hvor hun ved »Drage« i betydningen en arrig kvinde (ODS 3, København 1921, sp. 892) via »die mögliche Assoziation 'Drache'« mener, at dragedukke(r) også kan henvise til apokalypsen og specielt i digtet »Folkeligheden«, 1848, fungerer religions- og filosofihistorisk som »der einzige offene Hinweis auf Grundtvigs dualistisches Weltbild« i den centrale strofe 7 (*Vox Viva. Die »wahre*

Aufklärung« des Dänen Nikolaj Frederik Severin Grundtvig, Heidelberg 2000, s. 243-244 med den 39 linjer lange fodnote 1136). For mig at se handler denne strofe om dem, der vælger sig ind i folkets fællesskab (sprog, historie), modsat dem, der vælger egoistisk og materialistisk at være sig selv nærmest og dermed udelukker sig selv af folket. Jeg ser ingen (religiøst betinget) dualisme her – Grundtvig deler den danske befolkning i to kategorier efter et psykologisk-moralsk, altså verdsligt, kriterium.